

APIE DU KALBOS, KAIP IDEALIAUS REIŠKINIO, SAŲOKOS ASPEKTUS

Nijolė Rita Lukšytė

Prancūzų filologijos katedra, Filologijos fakultetas, Vilniaus Universitetas,
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva. Tel. 370 2687232

Šiuolaikiniai kalbos tyrinėjimo metodai atitinka tą kalbos sampratą, kurią suformulavo F. de Sotiūras. Ją apibūdina teiginys, kad kalba yra bendravimo priemonė, sudaranti ženklų sistemą. Sotiūro dichotomijos *langue – langage* ir *langue – parole* apibendrina kalbą kaip visuomeninį reiškinį per jos santykio su individu prizmę; „individas“ sudaro pagrindinę sąvoką, formuojančią kalbos reiškinio įprasminimo atskaitos tašką. Kalbos reiškinys yra traktuojamas kaip socialią charakterizuojanti duotybė, neatsiejama nuo kultūros. Pati visuomenės samprata atitinka individų bendriją; tai sąvoka, kurią galima įvardyti žodžiu „mes“. Kalba kaip ženklų sistema koreliuoja su tokio tipo „visuomenės“ sąvokos turiniu, kuris šiuolaikinės visuomeninės minties nėra kvestionuojamas: tai, kad kalbos reiškinys yra persipynęs tiek su individu, tiek su visuomenės reiškiniais ir yra jų implikuojamas, nėra vertinama kaip ta situacija, kuri reikalautų kalbos reiškinio sąvokos teorinio „išgryninimo“.

Norint pereiti iš šios kalbos tyrimo lygmenį, t.y. šį reiškinį konceptualizuoti, reikia atkreipti dėmesį į pačią reiškinio sampratą, kuri yra, mūsų nuomone, traktuojama per siaurai. Kalba suprantama kaip sociokultūrinis reiškinys, tuo tarpu kai „reiškinys“ turėtų atitikti realybės įprasminimo lygmenį ir būti analizuojamas būties sąvokos perspektyvoje, kuri, savo ruožtu, koreliuoja su materijos sąvoka kaip kraštutinės apimties sąvoka, įprasminančia pasaulio daiktiškąją realybę. Taigi, kalbos reiškinio konceptualizavimą mes suprantame kaip vieningos teorinės sistemos, atskleidžiančios šio reiškinio teorinį vaizdą, kūrimą.

Realybės specifinis bruožas yra tas, kad mūsų sąmonei ji duota kaip daiktų realybė. Taigi, daikto sąvoka struktūrizuoja realybę, pati būdama mūsų sąmonės sąvoka. Iš čia plaukia ir sąmonės kaip idealybės specifika: tai idealybė su apriorine daikto sąvoka. Ji koreliuoja su realybės – materialaus pasaulio – vaizdu, kuris mums pristatomas daiktiškame pavidale. Sąmonės su apriorine daikto sąvoka paradoksas tas, kad, matydami daiktus, kuriuos atspindi mūsų sąmonės veidrodys, mes nematome paties veidrodžio kaip realybės daikto. Tokiu būdu sąmonė, eliminuojanti save iš daiktų realybės, atsiskleidžia kaip „loginė sąmonė“, nes ji, aprioriškai duota kaip daikto „individas“ savybė, turi galią formuoti daiktų „kopijas“, bet negali pati savęs atskirti nuo individuo tam, kad pati iš savęs padarytų „kopiją“. Loginė sąmonė, operuodama loginėmis sąvokomis, turi tą ypatybę, kad gali matyti realybę kaip vieninio ar bendrojo daikto atspindį (ažuolas, uosis, beržas = medžiai), o taip pat „daiktiškai“ pateikti pačią savybę (grožis, gėris) ar patį daiktą paversti savybės ženklu (naktis – naktinis). Šiuolaikinėje filosofijoje būties ir materijos sąvokos, vartojamos „daiktinės realybės“ analizei, irgi yra „loginės sąmonės“ kategorijos. Būties sąvoka apibendrina tam tikrą daiktų savybę – tai, kad jie yra. Tai bendriausias pasaulio principas. Ontologija (būties teorija) nuo

Aristotelio iki šiuolaikinių egzistencialistų ir postmodernistų įvairiai sprendė daiktų esmės ar žmogaus būties klausimus, tačiau šios teorijos neišvengia iš loginės būties analizės rėmų, t. y. jos nekvestionuoja klausimo apie daikto sąvokos aprioriškumą. Dėl to ir būties sąvoka tampa apriorine, nereikalaujančia apibrėžimo. Analogiškai galima traktuoti ir materijos sąvoką, kai ji žymi bendriausią daiktų savybę – materialumą. Materijai yra suteikiamas filosofinės kategorijos statusas, kai šiuo terminu žymima viskas, kas nėra sąmonė. Tokiu būdu šis terminas skirtas atriboti materialiam reiškiniui nuo idealaus. Tačiau reikalas tas, kad idealus reiškinys visada turi materialų pavidalą ir, empiriškai traktuojant, jis yra tiek pat idealus, kiek ir materialus. Šioje plotmėje išnyksta idealus ir materialus kaip dviejų realybės pradų priešstata. Mūsų nuomone, būties sąvoka turėtų būti ta kategorija, kuri įteisina abu šiuos pradus ir apibendrina realybę kaip materialų ir idealų reiškinų egzistavimo plotmę. Tokia būties samprata implikuoja idealaus reiškinio materialų pavidalą kaip idealaus reiškinio genezės dialektiškai sąlygotą faktą. Tačiau idealus reiškinys kaip būties reiškinys pats savaime nepaaiškina idealaus prado genezės. Ši problema iškyla tuomet, kai atkreipiamas dėmesys į idealų reiškinį kaip “dualistinį daiktą”, kurio materialus apvalkalas jį charakterizuoja dvejopai: kaip kultūrinį daiktą ir kaip gamtinį – kultūrinį. Natūralu, jog sprendžiant sąmonės kaip specifinės idealybės problemą tenka analizuoti tokį gamtinį – kultūrinį daiktą, kaip “žmogus” (individo sąvoka sietina su “kultūrinio daikto” plotmę) ir jį apibrėžti kaip realybės reiškinį, jo nesutapatinant su šio “dualistinio daikto” empirine traktuote, su kuria yra siejamas ir kūno bei dvasios (sąmonės) vienis, atitinkantis žmogaus kaip “sudvasintos mašinos” įvaizdį. Dualistinio daikto “žmogus” apibūdinimui greičiau tiktų “mažtančios materijos” įvaizdis; jį mes pateiksime tam, kad šią problemą spręstume kaip “mažtančios materijos” sąvokos metodologinio pagrindimo problemą. Žmogaus įvardijimas “mažtančia materija” reiškia, kad šiai sąvokai yra suteikiamas gamtotyris statusas, todėl “sąmonė” tirsime neatsiejamai nuo gamtos sąvokos įprasminimo.

“Gamtos” sąvoka implikuoja gamtotyrinę pasaulio sampratą – planetos Žemės evoliuciją, įtraukiant ir tą biosferos vystymosi etapą, kai atsiranda ypatinga materialinė sistema – žmonių visuomenė, t. y. kai sukuriama tos sąlygos, kurios pagimdo pačios gamtos sistemas, pradedančias suvokti save ir pažinti aplinką. “Jokių kitų, be natūralių, aplinkybių mažtančiai būčiai susiformuoti materialaus pasaulio raidoje nėra.” (Filosofija, 2000, 58). Tai, kad “materialus pasaulis pradeda pažinti save tik natūraliai sukurdamas sąmonę” (ten pat, 64), reiškia, jog galima kalbėti apie materiją kaip apie kraštutinę sąvoką, kuri apibrėžia pati save, implikuodama savo raidos priežastį, vedančią į savęs pačios atpažinimą. Materija, atpažįstanti pati save, įprasmina individo kaip biologinės rūšies atsiradimą, neatsiejamą nuo visuomenės ir kalbos atsiradimo. Individo reiškinio susiformavimas reiškia, kad individas, atsiradęs kaip socialinis reiškinys, nenustoja būti gamtinio pasaulio reiškinio ir tokiu būdu jis konkretizuoja materijos saviraidą kaip realybės sąvoką, įgaunanti savo pagrįstumą dialektiniame ryšyje su “materija”: realybė tampa įprasminama kaip “konkretu-abstraktu” sąvokų vienis. Tokiu būdu “žmogus” ir “materija” įgauna teorinės sistemos abstraktaus objekto statusą. Kadangi “žmogus” implikuoja “individa” kaip atskira – bendra sistemos narį, tai “visuomenės” sąvoka santykiyje su “žmogumi” pereina į abstraktesnį lygį ir susitapatina su teoriniu objektu “visuomeninė materijos judėjimo forma”. Ši sąvoka atskleidžia tam tikrą “materijos” aspektą ir ją išryškina kaip materiją su “savybe” (Marksas); mes ją suprantame kaip sąvoką, nusakantią visuomenės ir sąmonės (kalbos) sąvokų tarpusavio sąlygotumą ir apibrėžtumą. Traktuojant “materiją” kaip teorinės sistemos, o ne loginę abstrakciją, sąmonės sąvoka tampa “materijos savybės” atitikmeniu (teoriniu objektu). Kadangi “sąmonė” visuomet reiškia “įmaterialintą sąmonę”, t. y. kalbą, kalbos sąvoka iš socialinės sąvokos tampa kategorija, koreliuojančia su “materija”. Tai

reiškia, kad sąmonės sąvoka idealizuojama: būdama „materijos savybė“, ji įgauna kraštutinės apimties sąvokos statusą ir yra įvardijama kaip idealybės kategorija. Taigi, „kalba“ tampa ta sąvoka, kuri išreiškia materijos raidos esmę ir mums leidžia eksplicitiškai išreikšti materijos, suformavusios savo savybę, tapatybę. Materijos raidos esmę sudaro tai, kad ji tampa save atpažįstančia materija tiek, kiek ji yra save skaidanti materija. Kalba kaip materijos savybė yra ne tik idealybė, atitinkanti „sąmonės“ turinį, t.y. konceptų sistemą kaip visuomeninę sąmonę, bet tai tokia idealybė, kuri fiksuoja sąvokas, leidžiančias materijai save atpažinti sąmonės veidrodyje tokiu mastu, kokiu ji tą sąmonės veidrodį formuoja neatsižvelgiant nuo sąmonės turinio – konceptų – pateikimo formų. Tokiu būdu konceptų sistema sudaro vienį su fundamentaliosiomis kalbos kategorijomis, kurias materija suformuoja kaip savęs skaidymo priemonę, leidžiančią savo atvaizdą pateikti dialektiniame ryšyje su to atvaizdo įrėminimo būdu. Šios kategorijos – tai sakiny, kalbos dalis, žodis, žodžio šaknis. Jų dėka materija skaido save tam, kad save įprasminėtų kaip daiktų realybę. Tokiu būdu įmaterialintos sąmonės logikos lygmenyje egzistuojanti apriorinė daikto sąvoka yra „pirmapradž“, „amorfišką“ realybę struktūruojanti sąvoka, atsirandanti biologinės būtybės smegenyse kaip žemiškosios realybės „matas“. Šiuolaikinei visuomeninei mintis, nekeldama klausimo apie „visuomeninio daikto“ (tiek „žmogaus, tiek „kalbos“) įprasminimo galimybę, neišprasmina ir tai, kad „daiktiškasis“ pasaulio vaizdas įkūnija vieną iš materijos saviskaidos galimybių, kurios pasekmė – individo atsiradimas – reiškia, kad individas gali santykiauti su pasauliu tiek, kiek jis yra uždarytas savo sąmonės kalėjime, net nenujaušdamas, kad yra ne tik kalinys, bet ir materijos saviskaidos unikumas, apgyvendintas tam tikrame Universumo erdvėlaikio taške – Žemės rutulyje. Ar tikrai unikumas, patvirtinti ar paneigti – ne kalbotyros objekto teorijos prerogatyva, tačiau kalbotyros objekto teorijos vertė ta, kad ji padeda peržengti tą ribotumą, kurį kalbos reiškiniai uždeda sąmonė, „visuomeninį daiktą“ matuodama loginio pasaulio įprasminimo matu. Sutapatinus „kalbą“ su idealybės kategorija, fundamentaliųjų kalbos kategorijų dėka daikto vaizdas įgauna apibrėžtos sąvokos statusą. Žodžio šaknies sąvoka reiškia, kad materija kuria savo kitatbę, save identifikuodama loginės sąvokos, paverčiančios materiją daiktine realybe, pagalba, tačiau tuo pat metu ji save įprasmina vaizdinio idealybės tipo – reikšmės – plotmėje, kur daiktiškoji realybė atskleidžia kaip daikto ir jo savybės – vardažodinės ar veiksmožodinės – vienis. Tačiau tam, kad materija save atskleistų kaip realybę, turinčią daiktiškąjį pavidalą, yra sukuriama forma, kuri teigia tos realybės egzistavimą, priskirdama jai tam tikrą požymį. Tai sakinio kategorija. Sakinio raida rodo, jog tam, kad kalboje būtų eksplicituota daikto sąvoka, sakiny atsiranda kaip pasakymas (énoncé), atitinkantis aktualiąją skaidą, kuri įkūnija sakinio predikatyvumą kaip subjekto ir predikato vienį. Tą rodo ir užfiksuoti primityviųjų civilizacijų kalbų faktai (Meščianinov, 1975, 84, 91). Sakinio raida pasireiškė tuo, jog sakiniui išliekant pasakymo kategorija, kito predikatyvumo raiška, sakiniui įgaunant sakinio dalių sistemos, o vėliau ir kalbos dalių sistemos statusą.

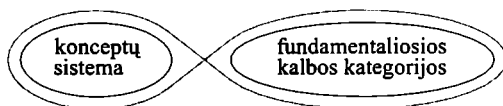
Sakinio kategorija kaip subjekto ir predikato vienis apibrėžia kalbos dalių raidos dialektiką, kai supriešinamas daiktavardis su požyminėmis kalbos dalimis – būdvardžiu ir veiksmožodžiu. Požyminės kalbos dalys – tai daikto savybių tipai; šios sąvokos yra sąlygotos sakinio raidos ir yra dialektiškai susietos su daiktavardžio raida, kuris įkūnija ne tik daikto sąvoką, bet ir tam tikrą daiktiškumo sampratą.

Kalbos sutapatinimas su idealybės kategorija leidžia pateikti kalbos sąvoką (teorinį objektą), įprasminančią idealizuotą idealaus reiškinio „kalba“ vaizdą. Tokiu būdu galime kalbėti apie antrąjį kalbos sąvokos pavidalą, tuo tarpu kai pirmasis pavidalas atitinka „sąmonę“ kaip kalbos – visuomeninio reiškinio idealizaciją (Lukšytė, 2004,46). Antrasis kalbos sąvokos pavidalas atskleidžia tai, kad „kalba“, būdama kraštutinės apimties sąvoka, pati save apibrėžia kaip sau tapati sąvoka,

nes leidžia įprasmiti visuomeninę sąmonę – konceptų sistemą – kaip tos sąvokos turinį, kuris, įformintas fundamentaliųjų kalbos kategorijų, atsiskleidžia kaip dialektiškai egzistuojantis vienoje su formos sąvokomis. Ši kalbos sąvoka įprasmina kalbą kaip idealios būties reiškinį ir jį charakterizuoja kaip “idealų daiktą”, atskleidžiantį savo tapatybę per turinio ir formos vienį. Tokiu būdu kalba, “daiktų būties” perspektyvoje egzistuojanti kaip dualistinis reiškinys (turinio ir raiškos planų vienybė), tampa sąvoka, implikuojanti savo pačios pagrįstumą (schema 1).

Kalbos sąvoka, įkūnijanti materijos savybę ir turinti kategorijos statusą, koreliuoja su materijos kategorija. Jos viena kitą sąlygoja ir viena kitą apibrėžia tokiu mastu, kokiu atitinka realaus pasaulio apibendrinimo principus. Materijos sąvoka, implikuojanti gamtos raidos sąvoką, tampa “save skaidančia materija” ir yra pati savo skaidymo priežastis. Ji tokia yra todėl, kad koreliuoja su idealybe-kalba, kaip kad kalba koreliuoja su materija, būdama jos savybe. Idealybės kategorija, įkūnyta kalboje ir koreliuodama su “materijos savybe”, egzistuoja realybėje kaip idealios būties reiškinys, evoliucionuojantis laike ir patiriantis raidą; todėl idealybės kategorija implikuoja savo raidos priežastį, kaip ir materijos kategorija. Tai reiškia, kad kalbos evoliucija kaip idealios būties reiškinio pavidalo kaita įgauna savo pagrindimą, kas sudaro prielaidą kalbotyros dalyko sampratai konceptualizuoti.

Kalbos sąvokos trečiasis pavidalas atitinka kalbos, kaip kalbotyros dalyko, teorinį vaizdą. Ši sąvokos “kalba” traktuotė reikalauja išryškinti idealios būties reiškinio ir jo materialaus pavidalo dialektinį ryšį. Idealaus reiškinio materialus pavidalas yra neatsiejamas nuo jo egzistavimo realybėje, apibrėžtoje erdvės ir laiko. Kalbos kaip erdvinės sąvokos (t.y. lokalizuotos tam tikroje vietoje) prigimtis atsiskleidžia tame, jog kalba egzistuoja gramatinių formų, įkūnijančių tam tikro tipo struktūrą, pavidalu. Tai šakninės (izoliuotojo tipo), agliutinatyvinės ir flektyvinės, taip pat sintetinės bei analitinės kalbos. Kalbos egzistavimas laike sąlygoja tai, kad kalbos reiškinys skleidžiasi per kalbos formų evoliuciją. Kalbos formos kaip raiškos plano sąvokos konceptualizacija reiškia “idealaus” ir “materialaus” dialektinio ryšio atskleidimą. Šį ryšį sąlygoja tai, jog idealios būties reiškinio įmaterialinimą suponuoja idealybės kaip materijos savybės prigimtis, todėl idealybės atsiradimas atitinka materijos saviraides procesą tiek, kiek realybėje atsiranda garsinių struktūrų reiškinys, konkretizuojantis idealybės savikūros procesą kaip tos idealybės formos ir turinio įmaterialinimo procesą. Taip interpretuojama kalbos reiškinio genezė sąlygoja leksinės gramatinės sistemos (LGS) traktuotę ne kaip dviejų savarankiškų planų (materialaus ir idealaus) koegzistenciją, o kaip betarpišką semantinių idealybių radimosi garsų struktūrose faktą. Tos semantinės idealybės – leksinės ir gramatinės reikšmės – identifikuoja leksinę gramatinę sistemą (LGS) tokiu pat mastu, kaip ir gramatinių formų struktūros, kurios atitinka semantinės sistemos kitabūtę. Leksikos ir gramatikos supriešinimas kyla iš daikto sąvokos atsiradimo kalboje specifinės interpretacijos: “daiktas” tampa kalbos savastimi įvardijimo akto dėka, su kuriuo siejami žodžiai kaip leksiniai vienetai, sudarantys kalbos dalių klases. Tokiu būdu daikto įvardijimo aktas yra ir žodžio sąvokos kaip kalbos sąvokos atsiradimo priežastis. Tokia žodžio kaip “daikto įvardintojo” samprata ir suponuoja materialios raiškos kaip savarankiškos materialios sistemos įvaizdį. Tai reiškia,

1 schema. “Kalbos” kaip idealybės kategorijos struktūra

kad kalbos garsinė medžiaga yra suvokiama kaip fizinė realybė; taigi, norint žodžio sąvoką traktuoti kaip kalbotyros dalyko sąvoką, tenka pagrįsti tos fizinės realybės kalbinę prigimtį. Daikto įvardijimo sąvoka apsprendžia ir gramatikos sąvokos turinį. Žodžio – daikto įvardintojo – vaidmuo atitinka sakinio sampratą kaip žodžių – sakinio elementų – išsidėstymo tvarką, kuri sąlygoja jų formos kaitą. Gramatinė kaita, atitinkanti materialios raiškos sąvoką, tampa supriešinama su žodžiu – daikto įvardintoju kaip iš anksto duotu sakinio sudarymo elementu. Kadangi žodžio sąvoka yra esminė materialios raiškos sąvoka, koreliuojanti su “daikto” sąvoka, jos turinio atskleidimas remiasi jos kaip “teorinio objekto” įprasminimu. Žodžio siejimas su įvardijimo aktu, kurį gali atlikti tik kalbos subjektas, šią sąvoką apibūdina kaip vieninę, kuri atitinka žodžio ir daikto susiejimą kaip vienkartinę, pastoviai kartojamą procedūrą. Tačiau žodžio sąvoka – tai ne kalbėjimo proceso sąvoka, o LGS, kaip abstrakcijos, duotybė. Žodis įkūnija daikto sąvoką tiek, kiek jis sudaro abstrakciją, atitinkančią gramatinių formų visumą, kuri savo ruožtu žodžio sąvoką įprasmina kaip kalbos dalies sąvoką, o ši žodžio sąvoką padaro kalbos dalies turinio nešėja, ne tik daikto vaizdo įformintoja. Kalbos dalies traktavimas žodžių klasifikacijos kategorija remiasi žodžio sutapatinimu su daiktu ar jo savybe, todėl ir žodžio gramatinė reikšmė atskleidžia kaip tam tikra daikto vaizdo ypatybė, kurią nurodo morfologiniai ar sintaksiniai elementai, siejami su gramatinės kategorijos sąvoka. Gramatikoje kalbos dalies turinys yra nusakomas loginės sąvokos pagalba, kuri apibendrina daiktų ar jų savybių tipą: daiktavardis išreiškia daiktą, būdvardis – kokybę, veiksmažodis – veiksmą ar procesą. Tačiau šios sąvokos neatitinka kalbos dalies turinio sąvokos, nes ši sąvoka – tai ne “bendroji reikšmė”, kurios paieškos yra kritikuojamos ir semantinės analizės metodus taikančių mokslininkų. Kalbos dalies turinio sąvoką mes traktuojame kaip kalbos idealybę, kuri suiformuoja kaip dialektiškai kuriamo daiktinės tikrovės atspindžio grandis. Šiuolaikinių kalbų gramatinės sistemos yra ilgo raidos kelio rezultatas. Raiškos formų kitimas, aptarinėjamas kalbotyroje ir gramatikoje, – regimasis pavidalas to, kaip kalba įprasmina kalbos dalių turinį, norėdama eksplicituoti ir pagrįsti daikto sąvokos sampratą. Tai reiškia, kad kalba kaip realybės kitabūtė nėra mechaniškas atspindys, daikto kopijų gamyba. Galima daryti prielaidą, kad pirminės kalbos formos fiksavo subjektinius vaizdinius ir logines sąvokas, kurie yra psichinės realybės duotybės (“atskira” plano duotybės) ir kurių įmaterialinimas reiškė, kad kartu formuojasi specifinė vaizdinė idealybė – reikšmių sistema, kuri ne tik fiksuoja “daiktinę realybę”, bet kartu stengiasi ją pagrįsti, įprasminama atspindį kaip realybės skaidymo daiktais dialektinį procesą, kuris daikto ar jo savybės vaizdą įvelka į kalbos dalies turinio idealybę. Indoeuropiečių kalbų raida nuo aktyvaus kalbos sandaros tipo iki analitizmo būtent ir atskleidžia daiktavardžio bei pagrindinių kalbos dalių turinio raidą, kurios esmė ta, kad kalba siekia pirmiausia susintetinti daikto sąvoką, panaikinant “gyvų” ir “negyvų” daiktų klases, atitinkančias tam tikrus požymių tipus, vėliau – konkretizuoti susintetinto daikto sąvoką kaip egzistuojančią neatsiejamai nuo tam tikros savybės, kol pagaliau analitinės kalbos atskleidžia galimybę apibrėžti patį daiktiskumą, eksplicituojant daiktinę realybę kaip materiją, t.y. ją įprasminant formalizuota substancijos kategorija.

Vykstant kalboje daikto sąvokos apibrėžtumo raidai, kinta ir pačių požymių kalbos dalių – būdvardžio ir veiksmažodžio – turinys ir jo raiškos būdai. Šį kitimą bandysime pailiustruoti, atkreipiant dėmesį į lietuviškojo (Tekorienė, 1990, 90-124) ir prancūziškojo (Goes, 1999) būdvardžio turinio raidos specifiką.

Būdvardis kaip varžažodinės daikto savybės reiškęjas savo turinį pradėjo formuoti kokybės sąvokos pagrindu, kuri yra gramatiškai apibrėžiama tokių kategorijų, kaip laipsniavimas, prepozicija – postpozicija, predikato funkcija. Santykinių būdvardžių atsiradimas rodo būdvardžio kategorijos raidą, kuri atitinka daikto kaip realybės sąvokos apibrėžtumo laipsnio augimą: jei kokybi-

nis požymis atsiranda žmogaus pojūčių ar vertinimo pagrindų (raudonas, kreivas, saldus, geras, tikras, naujamadiškas), tai santykinų būdvardžių atveju ta “kokybė” formalizuojasi, ir į vardažodinių požymių yra implikuojami kiti daikto aspektai, atskleidžiantys žmogaus ryšius su daiktų pasauliu įvairovę (darbiniai ryšiai, daikto naudojimas sąlygoja tokių būdvardžių, kaip *medinis, geležinis, lenktinis* (peilis) atsiradimą) ar daikto santykiavimą su kitu daiktu kaip realybės ryšius diktuojamą charakteristiką (naktinis, dieninis; geraširdis, karštakošis – metaforiškai įvardijama žmogaus “funkcionavimo” ypatybė).

Taigi, lietuvių kalboje daikto sąvoka yra konkretinama, akcentuojant daikto savybę, susiformuojančią individo socialinės veiklos pagrindų (pav, avelių *kerpamos* žirkklės), kas charakterizuoja tam tikrą savybės sinkretizmą, nes savybė yra glaudžiai susijusi su “daiktu tam tikroje situacijoje”. Analizuojant prancūzų kalbos būdvardžio turinį, reikia turėti omenyje tai, kad analitinėje kalboje kalbos dalies turinio pokyčiai atitinka analitizmo esmę, kuri atsiskleidžia kaip daikto sąvokos išgryninimo tendencija: kalba siekia daikto kaip realybės vaizdinio savarankiškumo. Tai reiškia, kad kalba konkretizuoja daikto sąvoką, eksplicituodama pačią daiktiškumo sampratą, t.y. formalizuodama daiktavardžio turinį ir jį apibendrinama “substancijos” idealybe. Šis procesas vyksta neatsiejamai nuo vardažodinio ir veiksmožodinio požymių turinio formalizacijos. Sintetinės kalbos persitvarkymas į analitinę reiškia, kad kalba kaip pati save apibrėžianti kategorija pradeda įprasmiti savo daiktinį – vaizdinį statusą, pagilindama realybės kaip “daiktinės tikrovės” sampratą. Daiktas atsiskleidžia kaip substancija, tačiau ši sąvoka nėra loginė sąvoka, apibendrinanti daiktų savybę: “substancija” reiškia, kad materija analitinės kalbos veidrodyje atranda savo tapatybę. Tuo pačiu sinkretiškumo sąvoka pereina į naują abstrakcijos lygmenį ir charakterizuoja substancijos ir jos požymio turinių suderinamumą, rodantį naują daikto sąvokos apibrėžtumo laipsnį.

Prancūzų kalbos kaip analitinės kalbos susiformavimas yra išprovokuojamas veiksmožodinio požymio turinio raidos: “proceso” idealybės formalizacija iššaukia tiek daiktavardžio, tiek būdvardžio bei dalyvio kaip vardažodinių sąvokų turinio formalizaciją. Šio reiškinio esmė ta, kad fiksuotos žodžių tvarkos atsiradimas tiesioginį papildinį paverčia veiksmožodžio turinio “riba” (Stefanini, 1962, 179), o daiktavardžių – veiksnio ir tiesioginio papildinio – simetrija formalizuoja daiktavardžio turinį kaip substancijos formos, struktūros ar erdvinės prigimties abstrakciją, eksplicituojančią sinkretinę substancijos prigimtį. Proceso ir daiktavardžio – papildinio ryšys suformuoja specifinį substancijos sinkretizmą – jos “apiprosesinimą”. Iš tokios substancijos abstrahuojamas vardažodinis požymis kaip “atspaudo” nuo substancijos nuėmimas gramatinės kategorijos – dalyvio (*participe passé*) – pavidalu. Tokia vardažodinio požymio sąvokos genėzė paaiškina dalyvio turinio didesnę suderinamumą su substancija (predikato subjektu) galimybe, kas apsprendžia dalyvio “kokybiškumą” ir jo virtualių būdvardžių (Lukšytė, 1987, 76).

Kalbos dalies turinys, nežiūrint į jo formalizacijos laipsnį, yra neatsiejamas nuo gramatinių formų sistemos. Gramatinė kategorija, įmaterialinta žodžio formoje, apibrėžia kalbos dalies turinio idealybės egzistavimo kalboje būdą ir leidžia eksplicituoti tą mechanizmą, kuris atitinka kalbos kaip idealybės kategorijos bruožą kurti pačią save; taigi, kategorijų kūrimo mechanizmą galima vertinti kaip “kalbos mąstymą”, kuriuo kalba atskleidžia savo kaip įmaterialintos idealybės tapatybę. Tokiu būdu gramatinė kategorija (kalbos forma), apibrėžianti kalbos dalies idealybę, tuo pačiu yra ir gramatinės reikšmės įformintoja. Kalbos sąvoka, įprasminanti kalbą kaip gramatinių kategorijų ir gramatinių reikšmių vienį, pristato “kalbotyros dalyką”; taigi, kalbos materialioji raiška yra dviejų idealybės tipų įkūnytoja, kas apibūdina kalbą kaip dialektiškai apibrėžtą realybės atspindį. Grafiškas šios sąvokos struktūros vaizdas parodytas schemeje 2.

gramatinės
reikšmės

materialios
kalbos
struktūros

kategoriųjų
idealybės

2 schema. "Kalbotyros"
dalyko sąvokos struktūra

Taip interpretuojant kalbos reiškinį, turime pabrėžti, kad gramatinių reikšmių ir kalbos formų turinio idealybių (effets de sens ir valeurs) vienio idėja buvo suformuluota prancūzų lingvisto G.Gijomo (1883-1960), tačiau šių sąvokų turinys buvo analizuojamas semantinės kalbos sampratos rėmuose, nes nebuvo keliami kalbos reiškinio apibrėžimo problema.

Trečiajame kalbos sąvokos pavidale įkūnyta kalbotyros dalyko samprata suponuoja ir jo tyrimo metodologines prielaidas: kalbos formų kaip gramatinių reikšmių įkūnytojų analizė yra neatsiejama nuo tų formų turinio atskleidimo kaip tam tikrų kalbos mechanizmų veikimo rezultato. Kalbos sąvokos trimis pavidalais eksplicituotas turinys, išryškiantis kalbotyros objektą ir kalbotyros dalyką, leidžia kalbėti apie kalbotyros kaip humanitarinės disciplinos aspektą, atitinkantį "tiksliojo" mokslo statusą.

LITERATŪRA

- Filosofija, 2000. KTU Filosofijos katedra. Parengė Romualdas Dapkus. Kaunas.
- Goes J., 1999. *L'adjectif. Entre nom et verbe*. Paris – Bruxelles.
- Lukšytė N., 1987. Forma E+P kak forma predikacii imennogo priznaka (v litovskom i francuzskom jazykach). *Kalbotyra*, t. 37(3), 76-86.
- Lukšytė N.R., 2004. Apie kalbos, kaip visuomeninio reiškinio, sąvokos struktūrą. *Kalbotyra*, t. 54(3), 46-53.
- Lukšytė N., 1985. Soderžanije glagola i stradatel'noje pričastije vo francuzskom i litovskom jazykach. *Kalbotyra*, t. 35(3), 89-97.
- Meščianinov I.I., 1975. *Problemy razvitiya jazyka*. Leningrad.
- Tekorienė D., 1990. *Bevardės giminės būdvardžiai*. Vilnius.
- Stefanini J., 1962. *La voix pronominale en ancien et moyen français*. Aix-en-Provence.

DE DEUX ASPECTS DE LA LANGUE EN TANT QUE PHÉNOMÈNE IDÉAL DE LA RÉALITÉ

Nijolė Rita Lukšytė

Résumé

Dans l'article on essaie de former un objet théorique du phénomène idéal "langue" en excluant de son analyse l'aspect socio-culturel. La réalité impliquant le phénomène de l'homme est généralisée par deux catégories existant en lien dialectique: la matière et l'idéalité. Le phénomène "langue" concrétisant "l'idéalité" se résume en un concept qui constitue l'unité de l'image sémantique de la réalité (système des concepts) et des catégories fondamentales (proposition, partie du discours, mot, radical du mot). Le deuxième aspect du phénomène "langue" présente l'autodétermination de l'idéalité en tant que représentation de la "réalité des choses". Le concept "chose" étant arbitraire, le système grammatical peut être interprété non seulement comme un support des sens lexico-grammaticaux relatifs à l'image de la chose, mais aussi comme celui des catégories grammaticales (formes de la langue) liées au mode d'existence de l'idéalité "partie du discours" qui forme une contrepartie dialectique de l'autoréalisation de la représentation. De cette façon le deuxième aspect du phénomène idéal "langue" se révélerait comme la "matière de la linguistique" présentant l'unité des sens lexico-grammaticaux et des catégories grammaticales.